

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДНІПРОВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ОЛЕСЯ ГОНЧАРА

РАДЧЕНКО ІРИНА ГЕННАДІЇВНА

УДК 94:061.23:341.485] (4=411.16) „1939/1945”

**МОДЕЛІ ДІЯЛЬНОСТІ ГУМАНІТАРНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ
З ПОРЯТУНКУ ЄВРЕЇВ ЄВРОПИ ПЕРІОДУ ГОЛОКОСТУ (1939–1945)**

Спеціальність 07.00.02 – всесвітня історія

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Дніпро – 2020

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі всесвітньої історії Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник:

кандидат історичних наук, доцент
Каковкіна Ольга Миколаївна,
Дніпровський національний університет
імені Олеся Гончара,
доцент кафедри всесвітньої історії.

Офіційні опоненти:

доктор історичних наук, професор
Комар Володимир Леонович,
Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ),
завідувач кафедри історії слов'ян;

кандидат історичних наук, доцент
Давиденко Юрій Миколайович,
Ніжинський державний університет
імені Миколи Гоголя (м. Ніжин),
доцент кафедри всесвітньої історії та
міжнародних відносин.

Захист відбудеться «27» січня 2021 р. о 13.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 08.051.14 у Дніпровському національному університеті імені Олеся Гончара Міністерства освіти і науки України за адресою: 49010, м. Дніпро, пр. Гагаріна, 72, ауд. 512.

З дисертацією можна ознайомитися у науковій бібліотеці Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара за адресою: 49010, м. Дніпро, вул. Казакова, 8.

Автореферат розісланий «__» грудня 2020 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради
кандидат історичних наук, доцент

О. В. Бойко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Проблема порятунку єврейського населення Європи у роки Голокосту зберігає неоднозначність як у науковому, так і суспільному дискурсі. Загибель майже шести мільйонів євреїв спонукає поставити питання про роль урядів, окремих осіб, у нашому випадку – гуманітарних організацій, у процесі порятунку не тільки єврейського, а й іншого дискримінованого населення під час Другої світової війни. Роль колективних зусиль у цьому процесі залишається малодослідженою, як і вплив на нього колабораціонізму, антисемітизму, корумпованості влади, інших явищ у суспільному житті окремих держав.

Створення синтетичної праці з історії порятунку євреїв за участі гуманітарних організацій передбачає пошук і використання нових методологічних підходів дослідження. Пропонується поглиблене вивчення комплексу заходів з надання допомоги єврейському населенню в окремих державах, що дозволяє виробити певний алгоритм наукового пошуку для його застосування до усіх теренів Європи, де відбувся Голокост. Доцільність дослідження вибраних країн для відтворення діяльності добродійних організацій обґрунтовується також значними межами поширення нацизму та масштабами геноциду. Обрання Польщі, Франції, Румунії та Угорщини обумовлено такими критеріями як чисельність єврейського населення, політико-адміністративний статус у роки Другої світової війни та особливості перебігу Голокосту у країні.

Зв'язок з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано відповідно до планів наукової роботи кафедри всесвітньої історії Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара та у межах науково-дослідної теми «Проблеми міжцивілізаційної взаємодії суспільств Заходу та Сходу у новий та новітній час» (реєстраційний номер 0116U002263).

Об'єктом дослідження є гуманітарні організації у роки Другої світової війни на теренах Європи.

Предмет дослідження – діяльність гуманітарних організацій з порятунку євреїв у Польщі, Франції, Угорщині та Румунії в умовах Голокосту протягом 1939–1945 рр.

Географічні межі роботи охоплюють країни Європи, безпосередньо – території Польщі, Франції (без колоніальних володінь), Угорщини та Румунії у кордонах, які існували у переддень війни та зазнали адміністративних змін у 1939–1945 рр. Зважаючи на походження окремих гуманітарних організацій та шляхи еміграції, вивезення євреїв, до географічних меж включено американські континенти та Близький Схід.

Хронологічні межі дисертації визначаються 1939–1945 рр., коли розгорталися події Голокосту в умовах Другої світової війни, і які розглядаються як етап нацистської політики геноциду (зважаючи на існування у сучасній історіографії двох основних підходів щодо датування початку

Голокосту – 1933 р. – від приходу нацистів до влади у Німеччині, та 1939 р. – від початку Другої світової війни).

Мета роботи полягає у реконструкції моделей (варіантів) діяльності гуманітарних інституцій у період Голокосту в різних за своїм політико-адміністративним статусом державах – Польщі, Франції, Румунії, Угорщині. Категорія моделі як складова певної системи та варіант діяльності гуманітарних організацій використана як методологічний інструментарій, який дозволяє визначити особливі, спільні та відмінні риси процесу порятунку євреїв у вказаних державах.

Зважаючи на мету, **завдання** роботи полягають у такому:

- визначити основні проблеми та тенденції у дослідженні теми у вітчизняній та зарубіжній історіографії;
- розкрити специфіку джерельної бази дослідження та його теоретико-методологічні засади;
- з'ясувати умови, основні напрямки та принципи діяльності гуманітарних організацій напередодні та під час Другої світової війни у Європі;
- дослідити становище єврейського населення європейських держав у роки Голокосту як об'єкту порятунку;
- з'ясувати особливості діяльності гуманітарних організацій з порятунку євреїв у Польщі протягом 1939–1945 рр.;
- визначити механізми процесу порятунку євреїв на території Франції в умовах існування двох політико-адміністративних структур;
- виявити спільні та відмінні риси у діяльності організацій з порятунку євреїв Угорщини та Румунії як союзних держав Третього Рейху.

Теоретико-методологічною основою дослідження стали принципи історизму, наукової об'єктивності та системності у висвітленні фактів і явищ, а також універсальні загальнонаукові методи – аналізу, синтезу, типології та класифікації, логічний та статистичний; спеціально-історичні (історико-порівняльний, історико-типологічний, історико-системний, конкретно-історичний, діахронний / періодизації, ретроспективний, проблемно-хронологічний). Вирішення поставленої проблеми дослідження зумовило залучення інструментарію низки суміжних дисциплін: правознавства, психології, історії міжнародних відносин.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що

уперше:

- комплексно досліджено діяльність гуманітарних організацій з порятунку євреїв у Польщі, Франції, Румунії та Угорщини в умовах Другої світової війни та Голокосту та з'ясовано особливості моделей їх діяльності у вказаних країнах;
- узагальнено та проаналізовано історіографію проблеми порятунку євреїв періоду Голокосту за участі гуманітарних організацій, з'ясовано маловивчені та дискусійні питання їх діяльності щодо порятунку єврейського населення;
- визначено умови діяльності організацій у різних державах напередодні та під час Голокосту;

- визначено гуманітарні організації, які діяли на теренах Європи та безпосередньо у досліджуваних країнах;
- виявлено механізми взаємодії досліджуваних організацій із владними структурами держав, які ставали полем діяльності цих організацій (Швейцарія, США), із окупаційною нацистською владою;
- з'ясовано спільні та відмінні риси у діяльності організацій у різних країнах та адміністративних частинах;

отримали подальший розвиток:

- питання щодо ролі міжнародної спільноти, урядів держав у процесі порятунку євреїв;
- аспекти щодо персональної залученості лідерів, представників гуманітарних організацій та очільників національних єврейських громад у процесі порятунку на національному та регіональному рівнях;

уточнено:

- відомості, пов'язані з процесом формування міжнародного гуманітарного права та становленням провідної гуманітарної установи – Міжнародного Комітету Червоного Хреста (далі – МКЧХ);
- статистичну інформацію щодо діяльності гуманітарних організацій (їх чисельність, існуючі філії, фінансова допомога, ступінь ефективності у порятунку);

додовнено:

- історію єврейських громад Європи в умовах Голокосту;
- окремі аспекти діяльності гуманітарних організацій, як єврейських, так і неєврейських.

Практичне значення дисертаційної роботи полягає у тому, що її матеріали, основні положення, висновки створюють базу для подальшого дослідження історії Другої світової війни, історії Голокосту, окремих аспектів цих тем. Результати дисертації стануть у нагоді під час написання наукових праць, підготовці навчальних курсів з історії Європи, Франції, Польщі, Румунії, Угорщини, всесвітньої історії, історії єврейської громади Європи та світу.

Особистий внесок дисертанта полягає у постановці актуальної наукової проблеми та цілісній розробці усіх її складових. Дисертація є самостійно виконаною науковою працею, усі сформульовані висновки та рекомендації ґрунтуються на результатах особистих досліджень. Публікацію «Про роботу міжнародної науково-практичної конференції «Праведники світу та інші рятівники у час Голокосту: приклад України у порівняльному контексті» підготовлено дисертантом у співавторстві з науковим співробітником Українського інституту вивчення Голокосту «Ткума» В. Рибалкою. Із загального обсягу публікації – 3 сторінки, 1,5 сторінки написані дисертантом. Пошук і відбір необхідних для дослідження архівних матеріалів дисертантом проведено одноосібно.

Апробація результатів дослідження відбувалася під час обговорення на засіданні кафедри всесвітньої історії та міжкафедрального семінару історичного факультету Дніпровського національного університету імені

Олеся Гончара, а також на наукових конференціях, симпозіумах та наукових читаннях: 68-й міжнародній науковій конференції молодих вчених «Каразінські читання» (м. Харків, 2015 р.); круглому столі «Єврейська спадщина у ХХ – початку ХХІ ст.» (м. Івано-Франківськ, 2015 р.); 69-й міжнародній науковій конференції молодих вчених «Каразінські читання» (м. Харків, 2016 р.); семінарі (воркшопі) «Голокост у Радянському Союзі» (м. Вашингтон, 2016 р.); ХХVІІІ науковій сесії наукового товариства імені Шевченка (м. Дніпро, 2017 р.); міжнародній конференції «Голокост у Східній Європі: Архіви. Кордони. Пам'ять» (м. Бухарест, 2018 р.); ХІV міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми гуманітарних наук у дослідженнях молодих науковців» (м. Київ, 2018 р.); міжнародній науковій конференції «Політика пам'яті та «битви за минуле» (м. Київ, 2020 р.); наукових стажуваннях у Франції (30 серпня – 14 вересня 2017 р.) та Румунії (21 вересня – 05 жовтня 2017 р.).

Публікації. Основні положення та висновки дисертації викладено в одинадцяти публікаціях – шести статтях у наукових фахових виданнях України, два з яких індексовано у Web of Science Core Collection, одній публікації в зарубіжному періодичному спеціалізованому виданні і чотирьох публікаціях (статтях та тезах) за виступами на наукових конференціях.

Структура дисертації визначається метою та завданнями дослідження. Робота складається із вступу, п'яти розділів (п'ятнадцяти підрозділів), висновків, списку джерел та літератури (651 позиція), додатків. Загальний обсяг дисертації становить 307 сторінок, з них основного тексту – 182 сторінки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність досліджуваної теми, зв'язок з науковою тематикою кафедри, сформульовані об'єкт і предмет, територіальні й хронологічні межі, мету та завдання дослідження, охарактеризовано наукову новизну і практичне значення роботи, засвідчено апробацію результатів дослідження.

У **першому розділі «Методологія, історіографія теми та джерельна база дослідження»** проаналізовано застосовану методологію, історіографію теми та джерельну базу роботи.

У **підрозділі 1.1 «Методологічна основа дослідження»** обґрунтовано використані у роботі методологічні засади та методи. Розкрито зміст ключових понять – «гуманітарна організація», «Голокост» у контексті новітніх досліджень та дискусій. Підкреслено головну характеристику гуманітарних організацій – неприбутковість та зосередженість на гуманітарній діяльності як головному напрямі періоду Другої світової війни, що дозволило локалізувати коло інституцій, залучених до порятунку євреїв Європи. Обґрунтовано застосування системного підходу та категорії «модель» у дослідженні діяльності гуманітарних організацій. У поєднанні з міждисциплінарними та компаративними підходами це дозволило окреслити проблему порятунку

єврейського населення через колективні зусилля організацій як на загальноєвропейському, так і регіональному рівні, а саме у Польщі, Франції, Румунії та Угорщині періоду Голокосту. Розкрито значення інструментарію суміжних галузей та дисциплін – гуманітарного права, етнології, психології, біографістики, персонології, які сприяли з'ясуванню умов діяльності організацій, становища єврейського населення певної країни у панорамі політичних, соціальних змін у переддень та у роки Другої світової війни, місця окремих постатей у рятувальних заходах.

Залучення комплексу загальнонаукових та спеціально-історичних методів у дослідженні дозволило відтворити моделі діяльності гуманітарних організацій з порятунку євреїв у кількох країнах Європи.

У підрозділі 1.2 «Історіографія теми» охарактеризовано стан дослідження діяльності гуманітарних організацій з порятунку європейських євреїв зарубіжними та вітчизняними науковцями. Визначено, що саме розвиток студій з історії Голокосту зумовив появу проблеми порятунку євреїв у дослідженнях з історії гуманітарних організацій. Це дозволило визначити вузлові етапи в історіографії теми, які є умовними, оскільки об'єднують доволі асинхронні процеси її презентації на різних рівнях (науковому, публічному, регіональному/національному). Перший етап історіографії проблеми – 1945 – початок 1960-х рр., – позначений появою спроб підвести підсумки власної діяльності під час Другої світової війни з боку МКЧХ та Всесвітнього єврейського конгресу (далі – ВЄК), результатом чого стала публікація документів у 1948 р. Головним чинником, який визначив зміст наступного етапу, – 1960-ті – 1980-ті рр., – став вихід теми Голокосту й порятунку євреїв у широкий публічний дискурс та окремий напрям досліджень завдяки працям Є. Бауера, Д. Літані, а також піднесенню проблематики соціальної історії. Черговий етап – з 1990-х рр. і дотепер – характеризується як «нарощуванням» голокостознавчих студій, так і розширенням проблематики з історії Другої світової війни, включенням до наукового діалогу дослідників та джерел країн колишнього комуністичного табору (Польщі, Румунії та Угорщини). Вагомий внесок на цьому етапі в осмислення порятунку як складової історії Голокосту здійснили Л. Яхіль, Д. Порат, Т. Фрілінг, В. Рубінштейн, М. Палдіель та ін.

Спеціальні розвідки з теми як у загальноєвропейському, так і регіональному вимірі, відсутні. За ступенем наближеності до неї досліджувані праці виділено у певні групи. В узагальнювальних працях з історії Голокосту або окремих його аспектів (Р. Хільберга, Д. Цезарані, Г. Файнгольда, А. Бермана, С. Фрідландера, Д. Міхмана, К. Герлаха, Н. Годи, Х. Дінера, І. Абелли та Х. Тропера, О. Бартова, Д. Веймана та ін.) тема порятунку євреїв за участі гуманітарних організацій присутня фрагментарно, поверхово. Цінність цих досліджень – у визначенні особливостей Голокосту, що дає змогу розкрити умови діяльності інституцій як напередодні, так і під час розгортання геноциду.

У дослідженнях з історії організацій тема порятунку євреїв знайшла висвітлення завдяки активізації студій з Голокосту у 1960-х рр. Результатом зміни наукових орієнтирів стали праці Ф. Бюньона, Ж.-К. Фавеза, А. Бен-Това,

присвячені діяльності МКЧХ у роки Голокосту. Оформлення досліджень геноциду євреїв у 1939–1945 рр. в окремий напрям позначилось насамперед на розвідках про діяльність єврейських агенцій. Першість у цьому сенсі належить Джойнту, лідеру в розгортанні гуманітарної діяльності у переддень та в роки Голокосту. Відзначимо ґрунтовну працю М. Міцеля, присвячену діяльності комітету в СРСР у 1920-х – 1930-х рр., яка дозволяє з'ясувати географію та масштаби його гуманітарних акцій. Крім праці Є. Бауера, в якій уперше узагальнено діяльність Джойнта в Європі періоду Голокосту, значним внеском щодо участі Американського розподільчого комітету в порятунку єврейського населення стали дослідження О. Хандліна, М. Курті, Й. Літвака, Т. Шахтмана, колективна праця за ред. А. Патта, А. Гроссмана, Л. Леві та ін., М. Розена. Участь ОРТ, ВЕК, Єврейської агенції (далі – ЄА) у наданні допомоги єврейському населенню відображено у працях Є. Берковича, С. Кавани, Л. Шапіро, З. Сегева, Д. Порат, Є. Зуроффа. Відзначимо дослідження М. Пенковера, А. Гурвіца, Р. Ербельдінг, присвячені Раді з питань військових біженців (далі – РВБ), американської урядової інституції, яка співпрацювала з гуманітарними організаціями у порятунку євреїв Європи.

Регіональна історіографія, присвячена порятунку євреїв гуманітарними організаціями у досліджуваних країнах, має свою специфіку. На відміну від інших країн, тема порятунку євреїв у Польщі актуалізувалася через вивчення руху Опору, польсько-єврейських відносин тощо, а головним предметом уваги вчених у питанні порятунку євреїв стала створена поляками Рада допомоги євреям, або «Жегота» (праці В. Бартошевського, Д. Енгеля, П. Грати, Д. Керміша, Т. Прекерової, І. Томашевські та Т. Вербовські).

Порятунок французького єврейства зусиллями єврейських установ у країні досліджувався Д. Веллерсом, Д. Адлером, Л. Лазаром. Факти співпраці єврейських та неєврейських організацій, зокрема участь Джойнта, МКЧХ, у наданні допомоги євреям в умовах Голокосту містяться у роботах Й. Коена, Р. Познанські, М. Марруса та Р. Пакстона, І. Дженнінгс, Д. Райан, Л. Яхіль.

Окремі питання порятунку румунського єврейства розкриваються у дослідженнях Р. Іоаніда, Д. Делетанта, Б. Вагі, угорського – Р. Брехема, С. Зіти, колективній праці відомих угорських дослідників З. Ваги, Л. Чози та Г. Кадара. Одним з найбільш досліджених сюжетів у порятунку євреїв Угорщини є діяльність шведського дипломата Р. Валленберга. Поява Голокосту як предмету досліджень румунських, угорських та польських вчених зумовлена виходом цих країн з радянської методологічної системи та інтелектуальної ізоляції на межі 1980–1990-х рр.

Вітчизняна історіографія теми практично відсутня, хоча історії індивідуального порятунку мають ґрунтовні напрацювання (І. Щупак); у публікаціях з історії Голокосту О. Суровцева, Ф. Винокурової, М. Шитюка та Н. Сугацької містяться окремі згадки про Джойнт та МКЧХ. Варто відзначити досвід дослідження діяльності Джойнта (В. Кириленко, М. Козирева та В. Губська, Т. Михайловський), МКЧХ (М. Журба, О. Олійник, М. Срібна) в Україні із залученням вітчизняних джерел.

Отже, за відсутності спеціальних праць, присвячених діяльності гуманітарних організацій з порятунку євреїв у Європі, у певній країні, тема залишається на периферії студій з історії Голокосту, Другої світової війни, країнознавчих досліджень.

У підрозділі 1.3 «Джерельна база дослідження» проаналізовано значний масив опублікованих та архівних джерел. Останні виявлені авторкою у результаті опрацювання трьох фондів Меморіального музею Голокосту у м. Вашингтон (США), двох фондів Міжнародного інституту дослідження Голокосту Яд Вашем (Ізраїль), восьми фондів Меморіалу Шоа (Франція), п'яти фондів Національного інституту вивчення Голокосту в Румунії імені Елі Візеля (Румунія), одного фонду Єврейського історичного інституту імені Е. Рінгельблюма (Польща), шістьох фондів спеціальної колекції бібліотеки Ф. Д. Рузвельта (США). Використано матеріали вітчизняних державних архівів Вінницької, Одеської, Чернівецької, Львівської областей.

Документальні джерела представлені за тематичними групами, кожна з яких розкриває певне поле діяльності гуманітарних організацій – від загальнодержавного до регіонального, локального: документи, які розкривають умови діяльності організацій у межах Версальсько-Вашингтонської системи, документи нацистської влади щодо становища дискримінованих груп населення, зокрема євреїв; документи з міжнародного гуманітарного права. Найбільш інформативну групу склали документи, пов'язані з діяльністю досліджуваних гуманітарних організацій (МКЧХ, Джойнта та ін.): звіти, доповідні записки, довідки, протоколи засідань, резолюції, звернення та відозви, ліцензії (дозволи), телеграми, офіційне листування (насамперед діячів Джойнта, членів урядів та різних представників влади).

Вагомий блок становлять нарративні джерела, переважно особового походження: спогади представників міжнародних установ, які перебували в епіцентрі подій Голокосту та виступали певними координаторами організації процесу порятунку у країнах Європи: Я. Карського, А. Хіршмана, Е. Рінгельблюма, Г. Рігнера, А. Чернякова, М. Карпа; спогади очевидців та жертв Голокосту; приватне листування учасників процесу порятунку. У роботі було залучено матеріали періодичних видань – «Jewish Telegraphic Agency», «New York Times», «Christian Science Monitor», «New York Post» та «Taunton Daily Gazette».

Використані для дослідження джерела є репрезентативними та релевантними, що дозволяє вирішити поставлені завдання.

У розділі 2 «Діяльність гуманітарних організацій у роки Голокосту на теренах Європи: досвід, напрями, особливості» розкрито загальні риси діяльності організацій у переддень та у роки Голокосту.

У підрозділі 2.1 «Гуманітарні організації у переддень Другої світової війни: основні принципи та досвід діяльності» охарактеризовано стан добротності, ступінь її інституалізації у країнах Європи, рівень розвитку гуманітарного права. Його становленню та оформленню у вигляді Конвенцій сприяла діяльність МКЧХ (перша міжнародна гуманітарна організація у світі,

заснована у 1863 р.). Визначено гуманітарні організації, які у переддень Голокосту мали певний досвід надання допомоги на теренах Європи, – міжнародні (поширювали свою діяльність у світі без обмежень об'єктів допомоги (МКЧХ)) та регіональні / національні (діяли у межах певної країни або мали в основі національну складову (Джойнт, ВЄК, ЄА), Товариство допомоги єврейським іммігрантам (далі – ХІСЕМ), Товариство ремісничої праці (далі – ОРТ)). В другій групі переважали організації, засновані єврейськими діячами та громадами, лідером з-поміж яких був Джойнт. Визначено напрями та проблеми діяльності гуманітарних установ в умовах розгортання нацистської політики протягом 1930-х рр.

У підрозділі 2.2 «Нові виклики діяльності гуманітарних організацій в умовах Голокосту» розкрито умови існування організацій з початком Другої світової війни, яка виявила деякі правові проблеми, насамперед щодо функціонування міжнародних організацій. Незважаючи на обмеженість акцій МКЧХ з порятунку, він був єдиною установою, що працювала в межах діючих конвенцій. Із розгортанням геноциду єврейські агенції або припиняли свою діяльність, або переходили у нелегальне поле, де роль МКЧХ ставала вирішальною, але не реалізованою повною мірою. Головні напрями, засоби порятунку євреїв з боку організацій залежали від місця країни чи регіону у системі нацистської політики, становища єврейського населення та перебігу Голокосту, а також від ступеня співпраці установ, їх матеріальних ресурсів.

У підрозділі 2.3 «Євреї Європи як об'єкт порятунку» визначено місце євреїв серед категорій населення (цивільного та військовополонених), яке стало жертвами війни та дискримінаційної політики нацистів. Особливе місце єврейського населення у процесі порятунку визначалося першістю в ієрархії нацистської расової доктрини поряд з іншими дискримінованими групами, динамікою та масштабом геноциду, спрямованого на багатомільйонне єврейське населення різних країн. Визначені універсальні етапи Голокосту на теренах Європи, застосовані як певний інструментарій для з'ясування локальних його варіантів на прикладі Польщі, Франції, Румунії та Угорщини.

У третьому розділі «Польський варіант діяльності організацій з порятунку єврейського населення протягом 1939–1945 рр.» проаналізовано функціонування гуманітарних організацій на теренах Польщі, здійснені ними заходи з порятунку польського єврейства.

У підрозділі 3.1 «Становище єврейського населення та досвід діяльності гуманітарних організацій у Польщі напередодні Голокосту» розкрито умови діяльності організацій з урахуванням специфіки становища польського єврейства напередодні Голокосту. У найчисельнішій у Європі єврейській громаді Польщі в умовах розбудови польської державності, політичних та економічних криз, виникла доволі дієва мережа допомогівих товариств, координованих Джойнтом. Разом з тим, єврейські добротинні інституції у країні практично не перетиналися з діяльністю Польського осередку МКЧХ.

У підрозділі 3.2 «Діяльність добродчинних організацій протягом 1939–1941 рр.» досліджено перший етап функціонування організацій у Польщі, коли доля польського єврейства не була визначеною. Налагодження допомоги за участі єврейських організацій відбувалося в умовах створеної нацистами розгалуженої системи дискримінації цивільного населення, передусім єврейського. Водночас формувалася мережа єврейського підпілля, що частково фінансувалася міжнародними чи польськими гуманітарними установами (МКЧХ та Джойнтом, організацією «Центральна опіка над сиротами» (далі – СЕНТОС), Товариством охорони здоров'я (далі – ТОЗ)). На цьому етапі в обох частинах Польщі продовжували діяти Джойнт та залежні від нього інституції, МКЧХ, які полегшували життя євреям у гетто (Варшава, Краків, Лодзь). Особливо значною була допомога від Джойнта, який намагався розподіляти кошти по всій території Польщі через різні товариства. Вступ США у війну у грудні 1941 р. змусив організацію перейти до суто підпільної діяльності та налагоджувати зв'язок через інші інституції задля надання допомоги польським євреям.

У підрозділі 3.3 «Порятунок в умовах «остаточного вирішення єврейського питання» (1942–1945 рр.)» розглянуто процес порятунку на етапі розгортання депортацій та геноциду, започаткованих рішеннями Ванзейської конференції. На цьому етапі найбільшу активність виявили єврейські агенції, насамперед Джойнт, зважаючи на відсутність допомоги від Польського осередку Червоного Хреста та обережної політики МКЧХ. Останній використовувався американською агенцією як посередник, продовжуючи діяти в умовах заборони через мережу підпілля, спрямовуючи допомогу у гетто, насамперед Варшави. З метою інформування західних країн про нацистські злочини, підпільна група «Онег Шаббат» на чолі з одним із лідерів Джойнта Е. Рінгельблюмом збирала та передавала інформацію про становище євреїв у Варшавському гетто. Наприкінці 1942 р. до порятунку підключилася створена за сприяння польського уряду у вигнанні Рада допомоги євреям – «Жегота», а на початку 1944 р. – РВБ, допомога яких була спрямована на порятунок окремих осіб («Жегота») та порятунок шляхом еміграції (РВБ).

У четвертому розділі «Порятунок євреїв Франції в «роздвоєних» умовах перебігу Голокосту» простежено процес порятунку, виявлено його особливості на окупованій нацистами частині та на «вільному» півдні країни.

У підрозділі 4.1 «Особливості діяльності гуманітарних організацій та становища єврейського населення у Франції у міжвоєнний період» висвітлено становище євреїв Франції, що мало вагомий вплив на діяльність благодійних організацій напередодні Голокосту. Виявлено, що економічна та внутрішньополітична криза 1930-х рр. зумовили поширення ксенофобії та антисемітизму у французькому суспільстві. Специфічність єврейської спільноти Франції полягала у строкатості її політичних уподобань і поділі на «своїх» та «чужих» – євреїв без громадянства (іноземці). Це визначило спрямованість допомоги від міжнародних та регіональних гуманітарних установ у переддень та під час Голокосту. Лідерами з надання допомоги

єврейським біженцям став Джойнт (через мережу регіональних товариств), а також ХІСЕМ та Товариство допомоги дітям (далі – ОСЕ).

У підрозділі 4.2 «Порятунок євреїв на першому етапі Голокосту (червень 1940 – березень 1942 рр.)» визначено особливості порятунку єврейського населення у період з часу окупації північної частини країни та утворення колабораціоністського уряду Віші на півдні. Лояльність уряду Петена щодо єврейського питання дозволяла надавати допомогу з боку організацій в обох частинах країни, хоча головні зусилля були спрямовані на окупований регіон. На першому етапі діяльності гуманітарних організацій значна заслуга у матеріальному забезпеченні євреїв належала Джойнту, чії представники постійно перебували в контакті з впливовими особами і владними структурами, передавали щоденні звіти про становище французьких євреїв та пропозиції щодо його поліпшення. Відзначається роль у процесі порятунку Французького Червоного Хреста, який отримав дозвіл на відвідування таборів для інтернованих осіб, де перебувало чимало євреїв. Керівництво більшістю філантропічних установ Франції забезпечував Координаційний комітет з надання допомоги у таборах («Комітет Нім»), який конкурував із Загальним союзом євреїв Франції, підконтрольним пронацистському Генеральному комісаріату з єврейських справ.

У підрозділі 4.3 «Проблеми надання допомоги на етапі депортацій та знищення євреїв (березень 1942 – 1945 рр.)» розкрито виклики і проблеми, які постали перед гуманітарними установами на етапі реалізації нацистської програми знищення єврейського населення, яка розпочалася пізніше, ніж у Польщі. Виявлено, що на початку етапу нацисти планували депортувати близько 50 тис. євреїв Франції впродовж декількох місяців, що змусило гуманітарні організації активізувати зусилля з їх порятунку. Визначено найбільш дієві організації на цьому етапі – Американський комітет Друзів на службі товариству (далі – АКДСС), Джойнт, МКЧХ, Християнська асоціація для юнаків (далі – ХАЮ), ОСЕ. Підкреслено вагоме значення італійської зони контролю на півдні Франції, що слугувала певним коридором для еміграції до нейтральних країн (Іспанії, Португалії), а пізніше, за сприяння МКЧХ та Джойнта, – до західних країн чи Палестини.

У п'ятому розділі «Єврейське населення як об'єкт порятунку в Румунії та Угорщині – союзниках Третього Рейху» проаналізовано зусилля гуманітарних установ з порятунку євреїв у країнах Осі – Румунії та Угорщині.

У підрозділі 5.1 «Стан розвитку добродійних організацій та єврейське населення в Румунії та Угорщині у переддень Голокосту» досліджено становище єврейського населення в обох країнах та визначено умови, на які мали зважати організації під час надання допомоги населенню. Підкреслено, що в Румунії в 1937–1940 рр. національна політика характеризувалася відверто антисемітським спрямуванням, що підсилювалося активною участю у громадському житті країни чисельної єврейської громади. Закони румунської держави дозволяли існування єврейських федерацій, які мали свою специфіку у різних частинах держави, але більшість із них були просіоністськими. Останнє

визначало зміст діяльності міжнародних єврейських організацій – ВЄК, ЄА, Джойнта тощо, які зосередили зусилля на організації еміграції євреїв до Палестини й інших країн світу. В Угорщині політична нестабільність обумовила прихід до влади представників праворадикальних рухів та поширення антисемітських настроїв у суспільстві. Угорське єврейство було однією з найбільш розвинених в економічному відношенні єврейських громад у Європі та доволі асимільованим у культурному плані. Як і в Румунії, в країні найбільш активно діяли представництва ВЄК, ЄА, Джойнта, а також МКЧХ, та національних організацій (Комітет «Ваад Хаатзала»), що надавали необхідну соціальну допомогу та організовували еміграцію.

У підрозділі 5.2 «Єврейська громада Румунії як об'єкт допомоги з боку організацій» визначено головні етапи діяльності гуманітарних організацій та їх зміст протягом 1940–1945 рр. Початок першого етапу діяльності гуманітарних установ (1940 р. – грудень 1941 р.) визначили прихід до влади І. Антонеску та приєднання країни до Троїстого пакту в 1940 р. Він характеризувався обмеженнями в діяльності єврейських організацій внаслідок ухвалених антиєврейських законів та подальшими репресивними заходами, зокрема депортаціями євреїв до Трансністрії. Саме депортоване населення стає головним об'єктом порятунку з боку організацій. На другому етапі (1942 р. – серпень 1944 р.) здійснювалися спроби налагодити виїзд румунських євреїв до Палестини. Ключовим напрямом діяльності організацій стало надання допомоги євреям у гетто та концентраційних таборах. Виявлено, що на останньому етапі (серпень 1944 – 1945 рр.) найбільші зусилля з порятунку здійснювали МКЧХ та Джойнт, а основним видом порятунку стало перевезення євреїв до Румунії та/або до Палестини.

У підрозділі 5.3 «Порятунок євреїв Угорщини за участі гуманітарних організацій протягом 1939–1945 рр.» досліджено особливості становища та порятунок угорського єврейства, чисельність якого збільшилася внаслідок територіального приросту в 1940–1941 рр. Перший період (вересень 1939 – червень 1941 р.) характеризувався обмеженою діяльністю організацій в умовах діючого антиєврейського законодавства, коли гуманітарні організації зосередили головну увагу на облаштуванні значної кількості єврейських біженців з інших країн, надаючи матеріальну допомогу та забезпечуючи еміграцію до безпечних місць. Наступний етап (червень 1941 – березень 1944 рр.) відзначений посиленням репресивних заходів щодо єврейського населення, внаслідок чого основною формою порятунку стала еміграція до безпечних місць. Останній етап (березень 1944 – квітень 1945 рр.), коли розпочалися акції знищення єврейського населення після нацистської окупації країни, визначено як найактивнішу фазу гуманітарної діяльності за участі РВБ, Комітету допомоги євреям Угорщини («Комітет Баньяї»), Комітету «Ваад Хаатзала», Джойнта, ВЄК. Міжнародні та регіональні установи намагалися донести інформацію про геноцид до урядів західних країн, щоб реалізувати заходи з порятунку євреїв. З'ясовано, що діяльність гуманітарних організацій у державах-союзниках нацистської Німеччини залежала від особливостей

впровадження антисемітського законодавства місцевою владою, яка зважала на специфіку внутрішніх умов, перебіг війни та зміни у міжнародній ситуації.

У **Висновках** узагальнено результати дослідження, які полягають у такому:

1. Багаторівневість теми та предмета дослідження обумовили необхідність першочергової презентації теоретико-методологічних засад та ключових понять, використаних у дослідженні, – «гуманітарна організація», «Голокост». Проведене нами дослідження засвідчило наявність значних проблем щодо змістового наповнення та часових меж цих понять у різних історіографічних та національних традиціях. Комплекс наукових підходів та методів визначив зміст категорії «модель» щодо діяльності організацій з порятунку євреїв Європи, яка дозволила розглянути процес порятунку у системі та динаміці явищ, подій періоду Голокосту та Другої світової війни.

2. Проблема порятунку європейських євреїв актуалізувалася з 1960-х років через студії з історії Голокосту, що спонукало вчених звернути увагу на діяльність у Європі насамперед єврейських гуманітарних інституцій – Джойнта, ВСК. «Позаєврейський» науковий простір включив ці питання пізніше, з початком своєрідного методологічного «вибуху» у соціальній історії 1970–1980-х рр. При цьому на перший план вийшли теми індивідуальних практик порятунку євреїв, а в історії гуманітарних організацій, зокрема найвпливовішої – МКЧХ, дотепер ця сторінка історії значною мірою нерозкрита. Це стосується й локальних прикладів – Польщі, Франції, Румунії та Угорщини, обраних для реконструкції моделей діяльності гуманітарних інституцій.

3. Результати узагальнення наукової літератури з теми зумовили зміст джерельного пошуку та особливості інформаційної бази дослідження, яка охопила значний масив джерел різного походження та видів, архівні зібрання провідних установ з вивчення Голокосту. Систематизація опублікованих джерел поряд з архівним пошуком дозволили з'ясувати асинхронність джерелознавчих та історіографічних студій з проблеми порятунку євреїв, відсутність з боку гуманітарних організацій (за деякими винятками) зацікавлення у створенні наукових історичних нарисів та оприлюдненні джерел власної діяльності у роки Другої світової війни.

4. З'ясовано умови, основні напрями та принципи діяльності гуманітарних організацій напередодні та під час Другої світової війни у Європі. Вони базувалися на нормах міжнародного гуманітарного права, яке перебувало у стадії формування. Це обмежувало діяльність МКЧХ як єдиної міжнародної універсальної інституції, що мала можливості діяти у цьому правовому полі. Організації, які брали участь у порятунку євреїв, нами класифіковано за рівнем їх діяльності на міжнародні та регіональні / національні (з яких переважали єврейські). До основних проблем процесу порятунку євреїв за участі гуманітарних установ належали: невизначеність правового статусу євреїв як об'єкта допомоги з боку організацій; наявність єдиної гуманітарної організації, яка мала виняткове право діяльності на території Рейху та окупованих

територій – МКЧХ; політика нацистів, спрямована на тотальне знищення євреїв, гальмування порятунку через репресії проти його учасників, привласнення коштів гуманітарних організацій; відсутність уявлення у світі про масштаби геноциду, недовіра до інформації щодо його масштабів, що гальмувало надання коштів для допомоги, запізнила активність міжнародних установ та урядів стосовно порятунку; неузгодженість діяльності організацій та труднощі співпраці між ними; різне становище єврейського населення як об'єкта порятунку в окремих країнах.

5. Визначено особливості діяльності гуманітарних організацій з порятунку євреїв Польщі протягом 1939–1945 рр. Польща, поділена в адміністративному плані на дві частини, стала центром знищення європейських євреїв, з жорсткою системою управління та дискримінації у цілому, переслідуваннями усього цивільного населення. Чинником, який сприяв реалізації порятунку протягом 1939–1941 рр., була чисельна й дієва єврейська громада, представлена активним осередком Джойнта та створеною ним мережею інституцій. Поряд з тим, власне численність польських євреїв зумовлювала обмеженість головних допомогівих «траншів» великими гетто (Варшава, Лодзь, Краків), труднощами її надання євреям у таборах. Географічна та адміністративна ізольованість країни ускладнювала переселення до безпечних місць. Акції геноциду, започатковані у 1942 р., зумовили ліквідацію єврейських осередків проживання, тому головними об'єктами допомоги ставали окремі особи чи групи, яких рятували від знищення колективними та індивідуальними зусиллями. На етапі розгортання геноциду (1942–1945 рр.) довела свою дієвість у порятунку євреїв польська «Жегота». Через неї, зусиллями (зокрема фінансовими) еміграційного уряду та Польської підпільної держави, вдавалося організувати порятунок завдяки розлогій мережі Опору.

6. Визначено механізми процесу порятунку євреїв на теренах Франції в умовах існування двох політико-адміністративних структур з червня 1940 р. У цілому дієва та асимільована єврейська громада напередодні Другої світової війни мала значний рівень інституалізації та самоорганізації, що забезпечило присутність у країні головного офісу Джойнта та високий рівень взаємодії всередині громади. Це обумовило значну її активність у рятувальних акціях протягом Голокосту. Внаслідок притоку єврейських біженців з Німеччини та Австрії у Франції з'явилися категорії «своїх» та «чужих» (без громадянства) євреїв, при цьому останні стали першими жертвами Голокосту.

На діяльність гуманітарних установ у Франції мали вплив менш жорсткий окупаційний режим, відсутність гетто як засобу дискримінації, більш пізній початок депортацій, наявність каналів еміграції протягом війни через інші країни. Порятунок мав регіональні відмінності на окупованій півночі та півдні, де перебував колабораціоністський уряд Петена. На півдні для нього було більше можливостей протягом усіх років війни: збереження відносно лояльного клімату міжетнічних відносин, вихід на нейтральні країни Піренейського півострова. Упродовж червня 1940 р. – березня 1942 р. головними об'єктами

порятунку були євреї окупованої частини. Основний зміст допомоги у концентраційних таборах полягав у забезпеченні харчами, одягом, медикаментами. Єврейські регіональні установи надавали притулок, представникам міжнародних організацій (МКЧХ, Джойнту, ВЄК) вдалося налагодити виїзд до нейтральних країн, які виступали транзитними пунктами на шляху до Палестини. На другому етапі – з березня 1942 р. до 1945 р., з початком знищення єврейського населення, завдання гуманітарних організацій полягало у перешкоджанні депортаціям та прискоренні порятунку через південну зону. До об'єктів порятунку додалися й «свої» євреї (з громадянством) на території, підконтрольній Віші. На цьому етапі створення зони італійської окупації у 1943 р. сприяло розширенню каналів еміграції для євреїв.

7. Виявлено спільні та відмінні риси у діяльності організацій з порятунку євреїв Угорщини та Румунії як союзних держав Третього Рейху. Відносно лояльна позиція влади в обох державах дозволяла діяти гуманітарним міжнародним єврейським агенціям етапі впровадження антиєврейського законодавства у 1938–1939 рр. та деякий час у роки Голокосту. Цьому сприяв значний рівень асиміляції та економічного становища єврейських громад Румунії та Угорщини. Приєднання Румунії до країн Осі у 1940 р. спричинили розгортання депортацій та геноциду євреїв, центром яких стала Трансністрія. Об'єктами допомоги з боку організацій у цьому регіоні були, насамперед, євреї, депортовані зі «Старого королівства», оскільки більшість місцевих євреїв була знищена на час розгортання порятунку (з осені 1942 р.). Активізація та консолідація зусиль гуманітарних організацій (насамперед Джойнта) відбулась з 1944 р., після вступу країни у війну на боці країн антигітлерівської коаліції. Порятунком румунських євреїв значно залежав від окремих лідерів організацій (В. Фільдерман, С. Майєр, Ф. Шрага та ін.), які мали зв'язки та вплив на представників румунської влади, переконували уряди західних країн у необхідності надати допомогу євреям. Рятувальні заходи гуманітарних організацій в Угорщині відбувались в умовах посилення антиєврейських акцій протягом 1941–1944 рр. При цьому налагоджувалась співпраця між зарубіжними та угорськими єврейськими інституціями. Діяльність гуманітарних організацій з порятунку угорських євреїв має виразну межу: акції тотального геноциду в Угорщині розпочалися з часу її окупації нацистською Німеччиною у березні 1944 р. Інформованість світу про трагедію європейського єврейства станом на цей рік сприяла більш оперативній реакції міжнародних гуманітарних інституцій, насамперед Джойнта, ВЄК, ЄА, їх співпраці з МКЧХ, РБВ. Зусилля були спрямовані на еміграцію євреїв до безпечних місць та полегшення їх матеріального становища. Разом з тим, запізніле розуміння масштабів Голокосту як організаціями, так і урядами, відпрацьований нацистами механізм знищення, призвели до загибелі більшості угорських євреїв.

Доведено, що процес порятунку єврейського населення за участі гуманітарних організацій протягом 1939–1945 рр. був обтяжений різними політичними, економічними, етнічними та організаційними проблемами. Разом з тим, діяльність організацій сприяла підтримці життя тисяч євреїв у гетто та транзитних таборах, дозволяла об'єднувати колективні та індивідуальні зусилля в організації порятунку, що впливало на його ефективність.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях України, індексованих у міжнародній наукометричній базі даних Web of Science Core Collection

1. Радченко І. Допомога благодійних організацій євреям Румунії та «Трансїстрії» у роки Другої світової війни. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія: «Історія та археологія»*. Дніпро, 2017. Вип. 25. № 1. С. 124–138.

2. Радченко І. Діяльність Американської урядової комісії з питань військових біженців: єврейський аспект (1944–1945). *Східноєвропейський історичний вісник (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка)*. Дрогобич, 2018. № 9. С. 72–80.

Статті в інших наукових фахових виданнях України

3. Радченко І. Діяльність Джойнту у роки Другої світової війни та Голокосту у дослідженнях американських та канадських науковців другої половини ХХ – початку ХХІ ст. *Гуманітарний журнал: науковий журнал (Нац. гірничий ун-т)*. Дніпропетровськ, 2015. № 1–2. С. 25–32.

4. Радченко І. Діяльність благодійних організацій з порятунку євреїв Угорщини у роки Другої світової війни: основні етапи та їх особливості. *Науковий вісник МНУ ім. В. О. Сухомлинського. Історичні науки*. Миколаїв: МНУ імені В. О. Сухомлинського, 2018. № 2 (46). С. 74–80.

5. Радченко І. Діяльність благодійних організацій у Франції в роки Голокосту: загальний аспект. *Гілея: науковий вісник*. Київ: «Видавництво «Гілея», 2018. Вип. 138 (№ 11). Ч. 1. Історичні науки. С. 201–207.

6. Радченко І. Г. Умови діяльності благодійних організацій з порятунку єврейського населення Польщі під час Другої світової війни. *Гілея: науковий вісник*. Київ: «Видавництво «Гілея», 2019. Вип. 143 (№ 4). Ч. 1. Історичні науки. С. 177–183.

Стаття у зарубіжному періодичному спеціалізованому виданні

7. Радченко І. Деятельность международных организаций в спасении евреев Европы в годы Холокоста: личностный аспект. *Журнал Белорусского государственного университета. История*. Минск: БГУ, 2018. № 4. С. 98–108.

Статті в інших наукових виданнях та матеріалах наукових конференцій

8. Радченко І. Джерела з історії діяльності Джойнту на теренах Європи у роки Другої світової війни: проблеми вивчення та використання. *Каразінські читання (історичні науки): Тези доповідей 68-ї міжнародної наукової конференції (м. Харків, 24 квітня 2015 р.)*. Харків: Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, 2015. С. 35–36.

9. Радченко І. Емануель Рінгельблум та діяльність Джойнту щодо порятунку євреїв Польщі в роки Голокосту. *Гуманітарний корпус: збірник наукових статей з актуальних проблем філософії, культурології, психології, педагогіки та історії (за матеріалами XIV Міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні проблеми гуманітарних наук у дослідженнях молодих науковців», 6 серпня 2018 р.)*. Вінниця: «ТВОРИ», 2018. Вип. 19. С. 124–127.

10. Радченко І. Про роботу міжнародної науково-практичної конференції «Праведники світу та інші рятівники у час Голокосту: приклад України у порівняльному контексті». *Проблеми історії Голокосту: науковий журнал*. Дніпропетровськ: Український інститут вивчення Голокосту «Ткума», 2015. Вип. № 7. С. 104–106. У співавторстві з В. Рибалкою.

11. Радченко І. Ставлення представників головного офісу Джойнту (Нью-Йорк) до Голокосту в Європі. *Каразінські читання (історичні науки): Тези доповідей 69-ї міжнародної наукової конференції (м. Харків, 29 квітня 2016 р.)*. Харків: Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, 2016. С. 88–89.

АНОТАЦІЯ

Радченко І. Г. Моделі діяльності гуманітарних організацій з порятунку євреїв Європи періоду Голокосту (1939–1945). – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.02 – всесвітня історія. – Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара. – Дніпро, 2020.

У дисертації на основі значного масиву джерел, літератури відтворено різні моделі/варіанти діяльності гуманітарних установ з порятунку євреїв в окупованих / залежних країнах чи територіях (Польща, Франція) та державах-сателітах нацистської Німеччини (Румунія, Угорщина). Автором комплексно проаналізовано внутрішньо- та зовнішньополітичні умови, в яких відбувався

процес порятунку єврейського населення. Запропоновано загальну періодизацію Голокосту та етапи діяльності гуманітарних організацій у досліджуваних державах, які відбили певну динаміку у процесі порятунку євреїв, особливості певної моделі діяльності. Визначено групи організацій (міжнародних, регіональних/національних), які брали участь у порятунку. Розглянуто форми, види, особливості діяльності та співпраці між гуманітарними установами, урядами західних країн, урядовими агенціями та окремими особами в Польщі, Франції, Румунії, Угорщині, визначено результати та масштаби цієї діяльності.

З'ясовано чинники, що впливали на діяльність з порятунку євреїв: рівень розвитку гуманітарного права, досвід діяльності установ напередодні війни, специфіка єврейської громади та перебіг Голокосту в тій чи іншій країні, політико-адміністративний статус держав та його зміни у 1939–1945 рр. тощо.

Ключові слова: Голокост, гуманітарна організація, євреї, модель діяльності, порятунок, Польща, Франція, Румунія, Угорщина.

АННОТАЦІЯ

Радченко И. Г. Модели деятельности гуманитарных организаций по спасению евреев Европы периода Холокоста (1939–1945). – Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.02 – всемирная история. – Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара. – Днепро, 2020.

В диссертации на основе значительного массива источников, литературы воспроизведены разные модели/варианты деятельности гуманитарных учреждений по спасению евреев в оккупированных/зависимых странах или территориях (Польша, Франция) и странах-сателлитах нацистской Германии (Румыния, Венгрия). Автор комплексно проанализировано внутри- и внешнеполитические условия, в которых происходил процесс спасения еврейского населения. Предложена общая периодизация Холокоста и этапы деятельности гуманитарных организаций в исследуемых государствах, которые отразили динамику в процессе спасения евреев, особенности определенной модели деятельности. Определены группы организаций (международных, региональных/национальных), принимавших участие в спасении. Рассмотрены формы, виды, особенности деятельности и сотрудничества между гуманитарными учреждениями, правительствами западных стран, правительственными агентствами и отдельными лицами в Польше, Франции, Румынии, Венгрии, определены результаты и масштабы этой деятельности.

Выявлены факторы, которые влияли на деятельность по спасению евреев: уровень развития гуманитарного права, опыт деятельности учреждений накануне войны, специфика еврейской общины и течение Холокоста в той или иной стране, политико-административный статус государств и его изменения в 1939–1945 гг.

Ключевые слова: Холокост, гуманитарная организация, евреи, модель деятельности, спасение, Польша, Франция, Румыния, Венгрия.

SUMMARY

Radchenko I. G. Models of humanitarian organizations` activities on rescue of Jews of Europe during the Holocaust (1939–1945). – Qualification scientific work with the manuscript copyright.

Degree dissertation of historical sciences candidate in specialty 07.00.02 «World History». – Oles Honchar Dnipro National University, Dnipro, 2020.

The dissertation work reproduces different models / options for the humanitarian institutions' activities on rescue Jews in occupied / dependent countries or territories (Poland, France), and the satellite countries of Nazi Germany (Romania, Hungary).

The relevance of the topic is due to the need to comprehend and study the problem of rescue the civilians, especially the Jews, during the Holocaust, the responsibility of society and authorities of those states which were contemporaries and witnesses of the genocide. There is no holistic view of the rescue process directly by humanitarian organizations. The availability of factual material provides opportunities for a comprehensive study of the problem of rescue precisely by collective efforts (particularly, humanitarian organizations).

For a comprehensive consideration of the topic, the archival materials from the leading scientific institutions in USA, Europe, some of which are being introduced into scientific circulation firstly, and also a significant range of published materials were used in this work. The dissertation summarizes and analyzes a wide array of foreign and Ukrainian literature on the topic in two sections – history of humanitarian organizations and history of the Holocaust, primarily rescue of the Jews.

The solution of the aim and objectives of the study determined the need to formulate an appropriate methodology. General scientific and special historical methods, as well as the tools of a number of related disciplines were applied. An important component of the research was the comprehension of the terminology, which was used in the dissertation, as the definition of the content of the key concepts, as «model», «humanitarian organization» and «Holocaust».

Author has made a comprehensive analysis of the domestic and foreign policy conditions in which the process of rescue the Jews took place. The peculiarity of the Jewish population as an object of assistance from humanitarian agencies was noted, which was explained by the Nazi racial doctrine and severe discriminatory measures against them. The general periodization of the Holocaust and the stages of the humanitarian organizations' activities in indicated states are proposed, which reflected the dynamics in the process of rescue Jews, features of a certain activity model. The groups of organizations (international, regional / national) that engaged in the rescue were identified. The forms, types, features of activities and cooperation between humanitarian agencies, governments of Western countries, government

agencies and individuals in Poland, France, Romania, Hungary are considered, the results and scope of this activity are determined.

The following factors that influenced the activities to save Jews were identified: level of development of humanitarian law, the institutions' experience on the eve of the war, specifics of the Jewish community and the course of the Holocaust in a particular country, political and administrative status of the states and its changes in 1939–1945. Absence of universal markers of the rescue process for these states was emphasized.

Key words: Holocaust, humanitarian organization, Jews, activity model, rescue, Poland, France, Romania, Hungary.